



आंबेडकरी शिलेदार निंगाप्पा शंकर ऐदाळे

डॉ.सारीपुत्र तुपरे

प्रस्तावना :

आंबेडकरी चळवळीच्या इतिहासात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जे अनेक निष्ठावान सहकारी, कार्यकर्ते महाराष्ट्राच्या आणि देशाच्या विविध भागामध्ये कार्यरत होते. ज्यांनी आपले आयुष्य आंबेडकरी चळवळीला अपेण केले. बाबासाहेबांचा विचार, त्यांची चळवळ तळागळापर्यंत पोहचवली. आयुष्याच्या शेवटपर्यंत आंबेडकरी विचाराशी एकनिष्ठ राहिले. अशा आंबेडकरी शिलेदारांमध्ये निंगाप्पा शंकर ऐदाळे हे एक महत्त्वाचे नाव आहे. सामान्यतः १९२० पासून निंगाप्पा ऐदाळे हे बाबासाहेबांच्या सहवासात आले. प्रारंभी कोल्हापूर येथे त्यांनी प्रभावी कार्य केल्यानंतर ते सोलापूराच्या जिल्हातील आंबेडकरी चळवळीत सक्रीय झाले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दिलेली जबाबदारी शिरोधार्य मानून त्यांनी अतिशय प्रामाणिकपणे कार्य केले. बाबासाहेबांच्या चळवळीला वळ दिले. त्यांचे हे कार्यकर्तृत्व उल्लेखनीय असूनही डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा निष्ठावान सहकारी असलेल्या निंगाप्पा ऐदाळे यांचे जीवनकार्य आंबेडकरी चळवळीच्या इतिहासात दुर्लक्षित राहिल्याचे दिसते. बन्याच लोकांना त्यांचे नाव अथवा कार्यक्षेत्री ही माहित नाही. समप्रपणे त्यावर लेखनही कुठे वाचावयास मिळत नाही. प्रस्तुत लेखकास सोलापूर जिल्हातील आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास शोधताना या आंबेडकरी शिलेदाराच्या पाऊलखुणा दृष्टीस पडल्या. त्यामुळे या शोधनिबंधात आंबेडकरी शिलेदार निंगाप्पा ऐदाळे यांच्या व्यक्तिमत्त्व

Pandharpur. Where he was a municipal school teacher. He was engaged Rs.१०. amount he took charge of all the pupils in the School ^३ यावरुन निंगाप्पा ऐदाळे यांच्याविषयी मूलभूत माहिती मिळते. ते महार जातीतील असून पंढरपूर येथे ते नगरपालिकेच्या

व कार्यकर्तृत्वाची विस्तृतपणे मांडणी करण्याचा अभ्युपगम स्विकारलेला आहे. हा प्रयत्न मर्यादित असला तरी यातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि निंगाप्पा ऐदाळे यांच्यातील त्रैणानुबंध समजतील, त्यांची कार्यनिष्ठता व समाजनिष्ठता लक्षात येईल. याबरोबरच आंबेडकरी चळवळीतील त्यांचे मूलभूत योगदानही स्पष्ट होईल अशी आशा वाटते.

निंगाप्पा ऐदाळे यांचे पूर्ण नाव निंगाप्पा शंकर ऐदाळे असे होते. ते मूळचे जतचे असून त्यांनी काही काळ कोल्हापूर तर पुढे सोलापूर जवळील शेटफळ बाबी येथे अस्पृश्योद्दाराचे आणि आंबेडकरी चळवळीला गतिमान करण्याचे कार्य केलेले आहे. त्यांचे चुलत बंधू जिवाप्पा सुभाना ऐदाळे हे सोलापूर जिल्हातील बाबासाहेबांचे जवळचे कार्यकर्ते आणि स्वतंत्र मजरू पक्षाचे ते १९३७ मध्ये आमदार होते. निंगाप्पा ऐदाळे यांचा जन्म कधी झाला याचे काही पुरावे सापडत नाही तरीसुधा ते बाबासाहेबांच्याच वयाचे असावेत असे वाटते. कारण बाबासाहेब आंबेडकर व जिवाप्पा ऐदाळे यांच्यात जो पत्रव्यवहार झालेला आहे. त्यामध्ये बाबासाहेब निंगाप्पांचा उल्लेख एकेरी पध्दतीने करतात. प्रस्तुत लेखकाने निंगाप्पा यांच्या थोरल्या मुलाच्या म्हणजे बाळकृष्ण यांच्या पत्ती सुभद्रा बाळकृष्ण ऐदाळे यांची मुलाखत सोलापूर येथे दि. ५ सप्टेंबर २०१७ रोजी संतोष ऐदाळे यांच्या मदतीने घेतली. ^४ त्यामध्ये निंगाप्पांच्या कौटुंबिक जीवनाची माहिती मिळाली. ऐदाळे हे घराणे मूळचे जतचे होते तेथे त्यांचा वंशावळ मिळते. मात्र हा प्रदेश पाण्याची कमतरता असणारा, दुष्काळी भाग असल्यामुळे ऐदाळे कुटुंब खूप पूर्वीच सोलापूरला आले. कारण सोलापूर हे कामगारांचे, रोजनदारांचे गाव होते. येथे मिळ्य स्त्रीहोत्या. त्यामुळे उपजीविकेची साधने मोठ्या प्रमाणात होती. निंगाप्पा यांचे वडिले, चुलते सोलापूरात आले. पुढे त्यांचा वंश विस्तारला. ते मूळचे जरी जतचे असले तरी ते सोलापूरचे झाले. आजही बाबासाहेब आंबेडकर आणि सोलापूर जिल्हा यांचा इतिहास अभ्यासताना ऐदाळे हे घराणे सर्वप्रथम आठवते. तशा नोंदी इतिहासाच्या पानोपानी मुर्दांकित झालेल्या आहेत. त्यातीलच एक सुवर्ण पान म्हणजे निंगाप्पा ऐदाळे होत.

निंगाप्पा ऐदाळे हे प्रारंभी पंढरपूर येथे नगरपालिकेच्या शाळेत शिक्षक होते. मात्र नंतर त्यांची नेमणूक महर्षी विरांशिंदे यांनी १९०६ मध्ये स्थापन केलेल्या डिप्रेस क्लास मिशन या संस्थेत शिक्षक म्हणून झाल्याची नोंद डिप्रेस्ड क्लास मिशनच्या पुणे शाखेच्या सहामाही अहवालामध्ये आलेली आहे. APPENDIX- G, Depressed Classes Mission Society of Indian Poona Branch First Half yearly Report (June १९०८ - December १९०८) मध्ये लिहिलेले आहे की, so, to begin with, we employed only one teacher Mr. Ningappa Shankar Aidale A Mahar from

शाळेत शिक्षक होते. त्यांची नेमणूक १९०८ मध्ये साधारणत: जून महिन्यात पुणे येथील डिप्रेस्ड क्लास मिशनच्या नव्याने उघडलेल्या शाळेत केली होती. मात्र विठ्ठल रामजी शिंदे यांच्या माझ्या आठवणी व अनुभव या आत्मचरित्राच्या १९११ मधील दुसऱ्या आवृत्तील पु.क्र.२५७ ते २५९ यावर पुणे शाखेच्या सहायाती अहवाल सारांश रुपाने दिलेला आहे. त्यामध्ये पुणे येथील शाखेमध्ये शिक्षक मिळत नव्हता म्हणून मुंबईहून ए.व्ही. गुर्जर यांना पाठविल्याचे नमूद केलेले आहे. तिथे निंगाण्या ऐदाळे यांच्या नावाचा उल्लेख येत नाही. त्याचे कारण म्हणजे गुर्जर हे परल, मुंबई येथील शाखेतून पुणे येथे शाखेत हेड मास्टर म्हणून आलेले होते. २० - २ - १९०९ रोजी डिप्रेस्ड क्लास मिशनच्या पुणे शाखेचा अहवाल संकेटीरी ए. मुदलीयर यांनी इंग्रजीमध्ये दिलेला आहे. त्यामध्ये निंगाण्या ऐदाळे व गुजर यांच्या नावांचा स्पष्ट उल्लेख आहे. निंगाण्या ऐदाळेविषयीचा उतारा वरती दिलेलाच आहे. निंगाण्या ऐदाळे यांच्या शैक्षणिक कार्याची सुरुवात इथूनच पाहावयास मिळते. पुढे मात्र ते कोल्हापूर येथील मिस क्लार्क मिस क्लार्क होस्टेल चे सुप्रिंटेंड असल्याची नोंद आलेली आहे. हा काळ साधारणत: १९११ - १९२० दरम्यानचा होता.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या सामाजिक कार्याची प्रभावी सुरुवात याच काळात केलेली होती. याची साक्ष म्हणजे कोल्हापूर येथील माणगाव येथे झालेली परिषद होय. राजर्षी शाहू महाराज यांनी आपल्या संस्थानात अस्पृश्यता निवारणाचे मूलभूत कार्य सुरु केलेले होते. शाळा, बोर्डिंग, सामाजिक हक्क, आरक्षण, सभा, संमेलने या माध्यमातून याची साक्ष पटते. शाहू महाराजांच्या मार्गदर्शनाखाली कार्य करणा-या अस्पृश्यांमधील दत्तोबा पवार यांच्या माध्यमातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शाहू महाराजांशी संवाद साधला. महाराजांकडून बाबासाहेबांना अर्थिक सहकार्य मिळाले. त्यातून बाबासाहेबांनी मूकनायक हे पाक्षिक ३१ जानेवारी १९२० रोजी सुरु केले. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी कोल्हापूरमधील अस्पृश्योधारक असलेल्या दत्तोबा पवार, निंगाण्या ऐदाळे व इतर लोकांच्या सहकार्याने माणगाव येथे परिषद घेण्याचे नियोजन केले. ही परिषद आंबेडकरयुगाच्या क्रीतिकारी आरंभाची नोंदी ठरली. पुढील दोनच महिन्यात म्हणजे दि. २१ व २२ मार्च १९२० मध्ये दक्षिण महाराष्ट्रातील बहिष्कृत कार्याची पहिली परिषद घेण्यात आली. या परिषदेला कोल्हापूरचे छप्रपती राजर्षी शाहू महाराज उपस्थित होते. त्यांनी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हेच दलित समाजाचे खेरे नेते आहेत असा विचार मांडलेला होता. एकार्थाने त्यांनी बाबासाहेबांच्या नेतृत्वावर शिक्कायेतेब केलेले होते. ही परिषद म्हणजे आंबेडकरयुगाचा प्रांतंभ मानला जातो. या परिषदेचे आयोजन करण्याचे कार्य निंगाण्या ऐदाळे यांनी केलेले होते. त्यावेळी ते कोल्हापूर संस्थानातील मिस क्लार्क बोर्डिंगचे सुप्रिंटेंट होते. शाहू महाराजांनी चालविलेल्या निविध जारीच्या उच्यान कार्यात त्यांचा सहभाग होता. मिस क्लार्क बोर्डिंगचे कार्य ते अतिशय प्रामाणिकपणे करत असत. त्यावरोबरच त्यांचे सामाजिक चळवळीतीही त्यांचा सहभाग होता.

माणगाव परिषेदचा वृत्तांत १० एप्रिल १९२० च्या मूकनायक मध्ये प्रकाशित झालेला आहे. इथे निंगाण्या ऐदाळे यांच्या नावाची नोंद नसली तरी ते संयोजक असल्यामुळे त्यांनी येथे भाषण केलेले असावे तसेच जे ट्राव या परिषदेत मांडण्यात आले त्यापैकी एक ट्राव निंगाण्या ऐदाळे यांनी मांडलेला असावा असे वाटते. मूकनायकच्या या अंकात वरील परिषदेच्या वृत्तांताखाली निंगाण्या ऐदाळे यांनी परिषेदचा परिणाम या शीर्षकांतर्गत पत्र मूकनायकला पाठविलेले होते याची नोंद मिळते. त्यामध्ये लिहिलेले आहे की, रा.ग. मूकनायक कर्ते यांस, खालील मजकुरास जागा द्याल अशी आशा आहे. ता.२१ व २२/३१९२० रोजी मोजे माणगाव संस्थान कागल येथे दक्षिण महाराष्ट्र अस्पृश्य वर्गाची जी परिषद भरली तिचा परिणाम सर्व अस्पृश्य समाजास हितकर झाला हे खेरे. परंतु स्पृश्य लोकांकडून मात्र महार लोकांच्या त्रासास कारणीभूत झाला असे म्हणावे लागते. श्रीमन्महाराज सरकार करवीर तुम्हाला सर्व तन्हीची मदत देऊन तुमचे आयुष्य सुखांत घालवितील असे म्हणून. अस्पृश्यांना गावांत येण्याची, दुकानात माल खरेदी करण्याची व बायका मुलास रानात सर्पण फाट्यास फिरण्याची व मोटेवर पाणी भरण्याची बंदी होत आहेत. अस्पृश्य लोक जवळचे गावातून माल आणण्याचे करित असून नवीहून दोन मैलावरून पाणी आणीत आहेत. महारांची एक विहीर आहे ती उन्हाळ्यामुळे अगदी कोरडी पडली आहे. वगैरे प्रकारे सध्या लोकांस अगदी गुलामगिरीत दिवस कंठाव लागतात. ह्या परिस्थितीतून सुटका होण्यासाठी या मंडळीनी कागल अधिपतीकडे अर्ज दिल्याचे समजते. तरी अधिपती गरिबांची दार लवकर लाऊन घेतील काय? इतरांप्रमाणे अस्पृश्यांसहि आत्मा असतो हे ध्यानी आणून दाद घेणे जरुरीचे आहे. आजपर्यंत गुलामगिरीस कंटाडून ही घाणेरडी चाल टाकली असताहि दुसऱ्या प्रकारची गुलामगिरी भोगावी लागत आहे. हे दुदैवच म्हणाववाचे. परिषद संपल्यावर दुसरे दिवशी ज्या रयतांनी जनावरे मेली ती ज्यांची त्यांनी महारासारखी ओढून टाकली. त्यावरून या गांवांच्या सर्व लोकांनी महाराविरुद्ध कट केल्याचे समजते. महारांचे पूर्वज घाणेरडी कामे करित आले म्हणून त्यांच्या वंशजांनीही ती तशीच करीत रहाण्याची हमी घेतली आहे काय? मागे घाणेरडी कामे केली म्हणून अस्पृश्य लेखिले, आता ती सोडली. तेव्हा स्पृश्यांनी ती कामे करून अस्पृश्य बनावे हा क्रम टरलेलाच आहे. श्रीमन्महाराज आपल्या अमलाखाली अस्पृश्यांवर होत असलेला हा जुलूम काढणार नाहीत तर तो कोण काढणार? आपला ऐदाळे. ^३ वरील पत्रावरून निंगाण्या ऐदाळे यांचे सामाजिक चिंतन लक्षात येते. अस्पृश्य समाजाच्या उद्धारासाठी चालविलेल्या कामाची ते नोंद घेतातच त्यावरोबर समाजातील प्रतिक्रियासुधा नोंदवितात. ही गोष्ट अतिशय महत्त्वाची आहे.

निंगाण्या ऐदाळे हे कोल्हापूर येथे अतिशय तळमळीने, प्रामाणिकपणे शैक्षणिक व सामाजिक कार्य करत होते. त्यांनी केलेल्या कार्याचा गौरव अस्पृश्य मानिलेल्या जातीत विद्याप्रसार करणारी मंडळी, कोल्हापूर या संस्थेच्या १९११-१९२० या वार्षिक रिपोर्टमध्ये करण्यात आलेला होता. याची नोंद मूकनायक च्या ११ सटंबर, १९२० च्या अंकात सविस्तर प्रकाशित करण्यात आलेली आहे. मूकनायक मध्ये दायीपक्षा आईचे दूध श्रेष्ठ | या शीर्षकांतर्गत आलेला मजकूर पुढीलप्रमाणे, अस्पृश्य मानिलेल्या जातीत विद्याप्रसार करणारी मंडळी, कोल्हापूर या संस्थेचा सन १९११ - २० सालचा वार्षिक रिपोर्ट आमच्याकडे अभिप्रायाकरिता आला आहे. सदर रिपोर्टवरून पाहता संस्थेची कामगिरी फार उत्कृष्टपणे चालली आहे असे कोणालाहि दिसून येईल. आणि आम्हालाहि ही संस्था प्रत्यक्ष पाहूनहि हाच अनुभव आला आहे. या संस्थेच्या भरभाराटीसाठी कोल्हापूर दरबारातील बहुतेक सर्व अधिकारी झाटत आहेत. त्यांतल्या त्यात ज्याची कळ त्याला या न्यायानुसार अस्पृश्य वर्गातील तरुण होतकरु रा. निंगाण्या शंकर ऐदाळे यांची रेसिडेंट सुपरिटेंडेंचे जागी नेमणूक झाल्यापासून संस्थेतील मुलावर योग्य प्रकारे देखरेख केली जात असते. एवढेच नाही तर मुलांच्या खाण्यापिण्याकडे, स्वच्छतेकडे व त्यांच्या शुद्ध आचरणाकडे विशेष लक्ष पुरविले जाते. याचे कारण रा. ऐदाळे हे स्वतःच त्या समाजापैकी असलेले मुलांचे सोंयी गैरसोंयीचा विचार त्यांना जितका सुलभीतीने करिता येत आहे. तितक्या त-ह्येने इतर समाजाचा तेथे सुपरिटेंडेंट नेमला असता तर त्याला करिता आला नसता. तसेच रा. ऐदाळे हे सुपरिटेंडेंट झाल्यापासून इमारतीचे पुढील भागी मुलांच्या मदतीने फुलझाडे व फकळझाडे लावून स्वतः त्यांनी मशागत करिताना आम्ही किंत्येक वेळा पाहिलेले आहे. शिवाय संस्थेचा सर्व जमाखाचं वर्गे हिशेबहि रा.ऐदाळे यांनी व्यवस्थितपणे ठेविल्याचे आमच्या

निर्दशनास आलेले आहे. व या पुढे रा. ऐदाळे सदर संस्थेचे काम मोठ्या जोमाने करून संस्था भरभराटीस आणून दाखवितील अशी संस्थेच्या चालकप्रमाणे आम्हांसहि खात्री आहे. रा. ऐदाळे यांचे काम पाहूनच संस्थेने त्याच वर्गातील नवीन दोन तरुण रा. दत्तोबा पवार वकील आणि रा. यत्लापा मोटार ड्रायब्रर यांचा कार्यकारी मंडळात समावेश केला आहे. ही त्यांच्या भावी स्वतःच्या पायावर उभे रहाण्याची सिग्नल आहे. म्हणून रा. पवार व यत्लापा हे रा. कामत यांच्याप्रमाणे ऐदाळे यांस साहाय्य करून आपली लायकी दाखवून समाजाचा लैकिक वाढवितील अशी आशा आहे. श्रीमन्महाराज सरकारसाहेब कर्वीर यांनी अस्पृश्यांचे सुधारणेसंबंधी निरनिराळी काऱ्ये हाती घेतली आहेत व ती कृतीने करूनहि दाखवीत आहेत. त्यांपैकीच हे एक कार्य असून दरबारची मंडळी झट्टन महाराजांचा लैकिक वाढवीत आहेत हे त्यांस भूषणावह आहे. शेवटी अस्पृश्य वर्ग दरबारी मंडळीचे व दयाळू सरकारांचे सदैव ऋणी रहतील. ^५ वरील मजकुरावरून दोन गोष्टी मूकनायक कर्त्यांना सांगावयाच्या होत्या.

पहिलो म्हणजे जो वाद साऊथ ब्युरो कमिटीयुठे साक्ष देण्यासंर्भात चालू झालेला होता की अस्पृश्य समाजाचे खेर प्रतिनिधी कोण असून शकतात. माणगाव परिषदेच्या पार्श्वभूमीतीही तो संदर्भ होता. त्याविषयी इथे स्पष्ट भाष्य करण्यात आलेले आहे. दायीपेक्षा आईचेच दूध श्रेष्ठ असे शीर्षक हेच सूचविते. निंगाण्या ऐदाळे यांचे उदारण देऊन हेच अधिकाऱ्ये सूचवायचे होते. दुसरी गोष्ट म्हणजे निंगाण्या ऐदाळे हे अतिशय कष्टाळू, प्रामाणिक, सामाजिक जाणीवेचे, बांधिलकीने काम करणारे होते. त्यांचे कार्य कोल्हापूरच्या दरबारातही नावाजले जात होते. माणगावला परिषद घेण्यापाये निंगाण्या ऐदाळे यांचा महत्वाचा सहभाग होता. हे यातून पाहावयास मिळते. महत्वाची गोष्ट म्हणजे तत्कालीन काळीत अस्पृश्याच्या नेतृत्वाविषयी जो वाद निर्माण झाला होता. त्यासंदर्भात निंगाण्या ऐदाळे यांचे उदाहरण देऊन अस्पृश्यांचा खरा नेता अस्पृश्य समाजातीलच एखादा असून शकतो. हे सांगण्यात येत होते. यातून निंगाण्या यांच्या कर्तृत्वाचे मोठेपण लक्षात येते. आपल्या शेक्षणिक कार्यातून त्यांनी स्वतः ची एक ओळख निमाण केली. यातूनच त्यांचे सामाजिक कार्यंही गतिमान झाले.

ता.३०,३१ मे आणि १ जून १९२० रोजी नागपूर येथे अखिल भारतीय बहिष्कृत समाज परिषद राजर्षी शाहू महाराज यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाली. या परिषदेला निंगाण्या ऐदाळे हजर होते. ही परिषद अतिशय महत्वाची होती कारण या परिषदेत वि.रा. शिंदे यांच्या डिप्रेस्ड क्लास मिशन विरोधी ठराव पारीत करण्यात आला. त्याला राजकीय पार्श्वभूमी होती. १९१७ मध्ये भारतमंत्री माँटेग्यू भारतात आले असता अस्पृश्य समाजांच्या वरीने सर नारायण चंदावरकर व विठ्ठल रामजी शिंदे यांच्या नेतृत्वाखालील शिष्ट मंडळाने त्यांना भेटून निवेदन सादर केलेले होते. त्यानंतर साऊथबरो कमिटी भारतात आल्यानंतर वि.रा.शिंदे यांनी अस्पृश्यांना स्वतंत्र प्रतिनिधित्व न देता त्यांचे हितसंरक्षण उच्चवर्णीय हिंदू प्रतिनिधींनाच्या हाती सोपवावे अशी भूमिका घेतली होती. ^६ याविरुद्ध डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर यांनी आवाज उठविला. नागपूरच्या या परिषदेला त्यादृष्टीने महत्वाचे स्थान आहे. निंगाण्या ऐदाळे हे या परिषदेचे साक्षीदार होते. त्यांनी एक ठराव यामध्ये मांडला होता. त्याची नोंद ता. ५ जून, १९२० च्या मूकनायक मध्ये आलेली आहे. तिथे लिहिलेले आहे की, ठराव नववा - बहिष्कृत वर्गासाठी शाळेत वय मर्याद काढून टाकावी व सरकारी नोकरीत ती तीन वर्षासाठी वाढविण्यात यावी. हा ठराव रा. एन.एस. ऐदाळे यांनी पुढे मांडला व त्याला बाबू शिरसाट यांनी अनुमोदन दिल्यावर पास झाला. ^७ यावरुन निंगाण्या ऐदाळे यांचा बाबासाहेबांच्या चलवळीतील सहभाग लक्षात येतो. तसेच यातून त्यांची व्यापक शेक्षणिक दृष्टी प्रत्यायास येते. निंगाण्या ऐदाळे हे अस्पृश्यांच्या उद्दाराचा विचार करत होते. राजर्षी शाहू महाराज व डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांच्या सहवासात राहून त्यांनी आपल्या जीवनकार्याला गती दिलेली होती. समाजकार्याचे संस्कार त्यांच्यावर कोल्हापूरच्या शाहूनगरीत झालेले होते.

दि. १९ नोव्हेंबर १९२१ रोजी पुणे महाराष्ट्रातील समस्त पाटील लोकांची परिषद आयोजित करण्यात आली होती. याचे नियोजन कोल्हापूर येथील विजयी मराठा कार श्रीपतराव शिंदे यांच्याकडे देण्यात आलेले होते. राजर्षी शाहू महाराजांनी परिषदेची जबाबदारी बापूसाहेब महाराजांकडे दिलेली होती. या परिषदेचे अध्यक्षस्थान ग्वाल्हेरचे माधवराव महाराज यांना देण्यात आले होते. या परिषदेचा मुख्य उद्देश हा प्रत्येक खेड्यात पाटील म्हणून काम पाहणाऱ्या व्यर्कांच्या अटीअडचणी समजावून घ्याव्यात हा होता. ग्रामीण भागात पाटील हे बहुसंख्यय मराठा समाजातील लोक होते. गावाचा बहुतांश कारभार त्यांच्याच माध्यमातून चालत होता. एकार्थाने ते ग्रामप्रमुखच होते. या परिषदेच्या माध्यमातून त्यांना जागृत करण्याचा प्रयत्न केला जाणार होता. या परिषदेसाठी निंगाण्या ऐदाळे यांनी गावांमध्ये पाटलांकडून अस्पृश्यांवर होणारे अन्याय थांबावेत यासाठी एक ठराव तयार केलेला होता. मात्र तो ठराव श्रीपतराव शिंदे यांनी विनंती करूनही मांडू दिला नाही. अशी तक्रार दिनमित्र या पत्रकात मुकुंदराव पाटील यांनी नमूद केलेली आहे. या संदर्भात डॉ. रमेश जाधव लिहितात, विजयी मराठा कार श्रीपतराव शिंदे यांच्या नेतृत्वाखाली हजारो पाटील पुण्यात जमा झाले. ग्वाल्हेरच्या माधवराव महाराजांच्या अध्यक्षतेखाली परिषद सुरु झाली. या परिषदेत पाटील वर्गाच्या अटीअडचणीच्या संदर्भात विचारविनिमय न होता मराठेशाहीचा अंतिरिक्त गौरव करून घेण्यातच खूप वेळ खर्च ^८ झाल्याची टीका दीनमित्रकार मुकुंदराव पाटील यांनी केली होती. तर एन.एस.ऐदाळे या अस्पृश्य कार्यकर्त्यांची, खेडेगावात पाटील लोकांचा जो अस्पृश्यांवर जुलूम होता, तो केला जाऊ नये, असा ठराव पाटील परिषदेत मांडावा म्हणून आपण श्रीपतराव शिंदे यांना विनंती करून तो ठराव मांडण्याचे त्यांनी टाळले. अशी तक्रार ७ डिसेंबर १९२१ च्या दीनमित्र पत्रात वाचावयास मिळते. ^९ या घटनेचा परिमाण म्हणजे राजर्षी शाहू महाराजांनी जी अस्पृश्यात निवारणाची क्रांतीकारक चलवळ निर्माण केलेली होती ती पुढे हळूहळू लयास चाललेली दिसते. दीनमित्रच्या बातमी विरोधी बातमी विजयी मराठा मध्ये प्रकाशित करण्यात आली. अस्पृश्यांविषयी कलूशित मतांची मांडणी व्हायला सुरुवात झाली. यानंतर ६ मे १९२२ रोजी राजर्षी शाहू महाराजांचे निधन झाले. अस्पृश्यांचा उद्धारक हरपला. कोल्हापूर संस्थानातील दिलत चलवळीतील कार्यकर्ते पोरके झाले. निंगाण्या ऐदाळे हे आंबेडकरी चलवळीत सक्रीय झालेले होतेच.

निंगाण्या शंकर ऐदाळे यांच्या जीवनप्रवासात पूर्वाथ हा कोल्हापूर जिल्ह्यातील सामाजिक, शेक्षणिक कार्यात जसा गेला तसाच उत्तरार्ध मात्र सोलापूर जिल्ह्यामध्ये गेलेला आहे. कोल्हापूरला असताना राजर्षी शाहू महाराजांचे सहकार्य त्यांना मिळत होते. मात्र १९२२ ला शाहू महाराजांच्या निधनानंतर ब्राह्मणेतर चलवळीला उतरती कठा लागली. त्यातच पुण्यातील पाटील परिषदेच्या प्रकरणापासून निंगाण्या ऐदाळे यांना कोल्हापूरात राहणे अशक्य वाटत होते. त्यामुळे काही दिवसातच निंगाण्या ऐदाळे हे सोलापूरला आले. इकडे योण्याचे कारण म्हणजे ऐदाळे कुटुंब जत वरून सोलापूरला स्थायिक झालेले होते. त्यांच्या कुंबातील आठ सख्या-चुलूत भावंडांनी जीवनात स्थैर प्राप्त केलेले होते. निंगाण्या शंकर ऐदाळे यांचे धाकटे चुलूत बंधू जिवाणा सुधाना ऐदाळे हे बाबासाहेबांचे निष्ठावान कायकर्ते सोलापूरात होते. त्यांना बाबासाहेबांचा उजवा हात म्हणून ओळखले जात असत. ते सोलापूर नगरपालिकेत नगरसेवक, शिक्षण समितीचे सदस्य होते. पुढे ते स्वतंत्र मजूर पक्षाचे १९३७ च्या निवडणूकीत आमदार झाले.

निंगाप्पा ऐदाळे कोल्हापूरवरुन सोलापूरला एका विशिष्ट सामाजिक कार्यासाठी आलेले होते. याविषयीचा तपशील गंगूबाई ऐदाळे (जिवाप्पांचे भाऊ निलाप्पा यांची मुलगी) यांनी लिहिलेल्या लढा आयुष्याशी या आत्मकथनात लिहिलेला आहे. त्या लिहितात, माझे मोठे काका म्हणजे निंगाप्पा शंकरप्पा ऐदाळे. कोल्हापूरला छपती शाहू महाराजांच्या वसतिगृहात होते. अस्पृश्य, मागासवर्गीय मुलांना शिक्षण द्यावयाचे असेल तर त्यांच्यासाठी बोर्डिंग उघडल्या. म्हणून बाबासाहेबांनी पहिली अस्पृश्य मुलांची बोर्डिंग सोलापूरला उघडली. त्याचवेळी पंढरपूर-कुर्डवाडी रस्त्यावर शेटफळ बाबी या ठिकाणी जागा घेऊन तेथेही बोर्डिंग सुरु केली. शेटफळच्या वसतिगृहासाठी स्थानिक व्यापारी व शेतमालक श्री. कोटारी यांनी जागा दिलेली होती. आर्थिक साहाय्यी देऊ केलं होतं. बाबासाहेबांचे आणि त्यांचे घनिष्ठ संबंध होते. जिवाळा होता. सोलापूर जिल्ह्यात वसतिगृह सुरु केले आणि सुपरिटेंडेंट पदासाठी योग्य माणूस कोण? म्हणून बाबासाहेबा विचार करु लागले. तेव्हा साहिजिकच निंगाप्पाची आठवण आल्याशिवाय राहिली नाहा. त्यांनी त्यांच्यावर शेटफळ बाबी च्या बोर्डिंगची जबाबदारी सोपविली. ती निंगाप्पांनी आनंदाने स्वीकारली. “गंगूबाई ऐदाळे यांनी वरील सांगितलेली माहिती अतिशय महत्त्वाची आहे. इथे काही गोष्टी आपल्या लक्षात येतात त्या म्हणजे राजर्षी शाहू महाराजांच्या निधनानंतर निंगाप्पा ऐदाळे सोलापूरला आले होते. हा काळ १९२२ नंतरचा आहे. बाबासाहेबांनी बाबीचे बोर्डिंग १९२३ मध्ये सुरु केलेले होते. निंगाप्पा ऐदाळे बाबीला आलेले होते. यासंदर्भात बाबासाहेबांनी ज्ञानप्रकाश या पत्रात रा. घोलप यांच्या आरोपांना प्रतिउत्तर देताना जो प्रसंग कथन केलेला आहे याविषयीचा तपशील चांगदेव खेरमोडे यांनी लिहिलेल्या बाबासाहेबांच्या चरित्र खंड २ मध्ये उल्लेख आलेला आहे. ते लिहितात, मी ३ एप्रिल १९२३ रोजी विलायतेहून मुंबईस पोहचलो. मी आल्यावर शेकडो लोकांनी मजजवळ घेऊन रा.घोलपांचिरुद्ध अनेक प्रकारचे आरोप केले. मी येऊन पोहोचल्यावर ८-१० दिवसानी रा. घोलप हे रा. निंगाप्पा ऐदाळे यांस घेऊन माझ्या भेटीलस मुंबईस आले. मी मूकनायकचा काहीच हिशेब मागितला नाही. कारण एखाद्या प्रामाणिक मनुष्याप्रमाणेच ते आपण होऊन हिशेब मला दार्खवीतील असा माझा समज होता. त्यांनी होऊनच मूकनायकावर छापाईबदल व ऑफिस भाड्याबदल थोडेसे कर्ज झाले आहे. असे मला सांगितले आणि त्याची सर्व जबाबदारी मी स्वतःवर घेतो हे कबूल केले. त्याचप्रमाणे त्यांनी फर्निचार न्यावे अशी मी माझ्यातर्फ संमती दिली. आणि हे सर्व ८-१० दिवसांच्या आत करतो म्हणून त्यांनी वचन दिले. रा. ऐदाळे यांच्यासमोर हा ट्राव झाला व ते त्याच दिवशी बाबीस निघून गेले. ^१ बाबी हे सोलापूर जिल्ह्यातील शेटफळ या मुख्य गावापासूनच जवळ कुर्डवाडी रोडवर असलेले छोटेशे खेडेगाव आहे. शेटफळ बाबी असे त्यास म्हटले जाते. हे सोलापूर पासून पुणे रोडवर ४५ कि.मि. अंतरावर असलेले हे छोटेशे गाव आहे. या गावी वालचंद कोटारी यांची मोठी जमीन होती. तेथेच हे बोर्डिंग सुरु करण्यात आलेले होते. कोटारी हे ब्राह्मणेतर चळवळीतील एक महत्त्वाचे नाव आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा व कोटारी यांचा परिचय पूर्वीपासूनचा होता. कारण दि. ३१ मे ते १ जून १९२० मध्ये नागपूर येथे झालेल्या अखिल भारतीय बहिष्कृत समाज परिषद भरलेली होती. त्यामध्ये रा. कोटारी तेथे उपस्थित होते. पहिल्या दिवशी व दुसऱ्या दिवशी त्यांनी भाषण केलेले होते. रा. कोटारी म्हणजे वालचंद कोटारी होत. ते पुण्यात जागरूक नावाचे पत्रक चालवत होते. पूर्वीपासूनच त्यांचा संबंध अस्पृश्यांच्या चळवळीशी होता. विशेषत: शिवाराम जानाबा कांबळे यांच्याबोरवर मिळून त्यांनी डिप्रेस्ड क्लासेस कमिटी नावाची संस्था काढून विरा. शिंदे यांच्या मिशनला पर्यायी संस्था उभारली होती. ^२ कारण श्री. शिंदे यांनी अस्पृश्यांच्या राजकीय हक्कविरोधी भूमिका घेतलेली होती. त्यांचा हा निर्णय आत्मघातकी ठरला. धनंजय कीर यांनी बाबासाहेबांवरील चरित्रात लिहिलेला आहे की, काही थोर पुरुषांच्या हातून त्यांच्या आयुष्यात एखादा असा प्रमाद घडून येतो की, त्यामुळे ते आपल्या कार्यावर अपसमजांचे नि दोषांचे ठग ओढवून घेतात. कर्मवीर शिंद्यांचे कार्य थोर, त्याग मोठा, परंतु त्यांच्या या अयोग्य धोरणामुळे त्यांनी अस्पृश्य पुढाऱ्यांची सहानुभूती व्यर्थ गमावती. ^३ म्हणूनच पुढे अस्पृश्य नेत्यांनी स्वतंत्रपणे संस्थात्मक चळवळ निर्माण करण्याचे प्रयत्न केले. त्यासाठी रा. कोटारी साराख्या सामाजिक विचारसरणीच्या माठ्या माणसांनी मदत केली. रा. कोटारी यांनीच बाबी येथे बोर्डिंग काठण्यासाठी मदत केली होती. निंगाप्पा ऐदाळे यांच्यावर या बोर्डिंगची जबाबदारी बाबासाहेबांनी अत्यंत विचारपूर्वक दिलेली होती. निंगाप्पा हे कोल्हापूरला मिस क्लार्क बोर्डिंग चे सुप्रिटेंडेंट राहिलेले होते. विशेषत: त्यांचे तेथील कार्य अतिशय उत्तम झाल्याची नोंद या संस्थेच्या वार्षिक अहवालात दिलेली होती. याचा आढावा आपण वरती घेतलेलाच आहे.

निंगाप्पा ऐदाळे सोलापूर जिल्ह्यातील शेटफळ बाबी येथे आल्यानंतर आंबेडकरी चळवळीत सक्रीय झाले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे ते निष्ठावान सहकारी म्हणून कार्य करु लागले. बाबासाहेबांनीही त्यांना आपल्या संस्थात्मक कार्यात सामावून घेतले. दि. २०/७/१९२४ रोजी बाबासाहेबांनी बहिष्कृत हितकारणी सधेची स्थापना केली. त्याच्या कार्यकारी मंडळात ट्रस्टीज मध्ये निंगाप्पा शंकर ऐदाळे यांच्या नावाचा समावेश करण्यात आलेला आहे. ^४ शिका, संघटित व्हावा, संघर्ष करा हे या संस्थेचे ब्रीदवाक्य होते. अस्पृश्य समाजात शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार होण्यासाठी बाबासाहेबांनी बहिष्कृत हितकारणी सधेच्या माध्यमातून सोलापूरमध्ये दि. १ जानेवारी १९२५ रोजी पहिले बँकवर्ड क्लास बोर्डिंग सुरु केले. त्याची जबाबदारी निंगाप्पा ऐदाळे यांचे चुलत भाऊ जिवाप्पा ऐदाळे यांच्यावर या बोर्डिंगची जबाबदारी बाबासाहेबांनी दिलेली होती. जिवाप्पा सुभान्ना ऐदाळे हे त्याकाळात सोलापूरच्या राजकीय, सामाजिक चळवळीतील महत्त्वाचे कार्यकर्ते होते.

निंगाप्पा ऐदाळे बाबी येथे आल्यानंतर त्यांच्या जीवनात एक अतिशय अविस्मरणीय प्रसंग घडला. तो म्हणजे बाबासाहेबांच्या पत्ती रमाबाई बाबीला काही दिवस राहण्यासाठी आल्या. रमाबाईची तब्बेत सारखी बरी नसायची. बाबासाहेबांना त्यांची काळजी वाट असे. सामाजिक व राजकीय जीवनातील अतिशय महत्त्वपूर्ण काळात बाबासाहेब व्यस्त असल्यामुळे रमाबाईसाठी पाहिजे तेवढा वेळ ते देऊ शकत नव्हते. याचे शल्य त्यांच्या मनात सतत असायचे. रमाबाईची तब्बेत बरी होण्यासाठी काही दिवस हवापलटण्यासाठी त्यांना बाबासाहेबांनी सोलापूर जवळील बाबी येथे पाठविले होते. बाबासाहेबही त्यांना भेटायला बाबीला येत असत. या प्रसंगाविषयी चांगदेव खेरमोडे लिहितात, रमाबाई गरोदर असताना त्यांची प्रकृती १९२५ च्या जानेवारी महिन्यात बरीच खलावली. तेव्हा त्यांना काही दिवस मुंबईच्या बाहेर हवापालट म्हणून नेण्याचा सल्ला त्यांचे फॅमिली डॉक्टर मा. मै. उदगावकर यांनी दिला. तेव्हा साहेब सहकुटुंब बाबीला (सोलापूर जिल्हा) गेले. तेथे ते जागरूक पत्राचे संपादक व ब्राह्मणेतर चळवळीतील एक समाजसुधारक श्री. वालचंद रामचंद्र कोटारी यांचे पाहुणे म्हणून त्यांच्या मळ्यात काही दिवसा राहिले. व नंतर विद्यार्थी आश्रमात राहिले. ^५ मला पंढरपूरच्या विडुलाचे दर्शन स्थायचे आहे. असे जेव्हा रमाबाई बाबासाहेबांना म्हणाल्या तेव्हा बाबासाहेब म्हणाले होते की, रामू, त्या विडुल मंदिरात

अस्पृशयांना प्रवेश नाही. आपल्या बांधवांची ही अवहेलना मला पाहवत नाही. तेव्हा आपण आपल्या समाजबांधवांसाठी दुसरे पंढरपूर निर्माण करुयात. जिथे विषमता, भेदभेद, जातीभेद नसेल. बाबासाहेब व रमाबाई यांच्यातील हा संवाद सोलापूर जिल्ह्यातील शेटफळ बाबी यथील आहे.

गंगूबाई ऐदाळे यांनी लढा आयुष्याशी या आत्मकथनात रमाबाईच्या बाबी यथील वास्तव्याची आठवण सांगितलेली आहे. त्यावेळी त्या सात आठ वर्षांच्या होत्या. त्या लिहितात, काका (निंगाप्पा) आणि जिवाप्पा ऐदाळे ह्या दोन भावांवर बाबासाहेबांची खूप कृपा होती. जिवाप्पा तर सोलापूर जिल्हासंबंधात बाबासाहेबांचे उजवे हात होते. काकांचा आमच्यावर फार जीव होता. आम्हाला अधून मधून शेटफळला बोलवित. शाळेला सुट्टणा इताल्या की आम्ही त्यांच्याकडे जात असू. सोलापूरहून रेल्वेनं कुर्डवाडीला उत्तरायचे. तेथून शेटफळ बाबी. मी सात-आठ वर्षांची असेन. त्यावेळी माझ्या आयुष्यातील आनंदाची घटना म्हणजे रमाबाई शेटफळला आल्या होत्या. दिलितांचा उधारकर्ता, प्रजासूर्य, महान देशभक्त बाबासाहेबांची पत्नी रमाबाई एका दूर अडवळणी गाबी येते ही गोष्ट स्वप्नांच्या राज्यात घडण्यासारखी..... अशा महामातेला जवळून पाहण्याचं, नव्हे तर तिची सेवा करायाचं भाय मला लाभल आहे. म्हणून मी जीवनात तृप्त आहे. ^{१४} बाबासाहेब अंबेडकर यांच्या जीवनात रमाबाई यांचे स्थान अत्यंत महत्त्वाचे होते. त्यांचा त्याग, चांगुलपणा, उदात्तपणा, निष्कलंकता, या सद्गुणांची आठवण बाबासाहेबांनी नेहमीच ठेवली होती. म्हणून त्यांनी थॉट्स ऑफ पाकिस्थान हा ग्रंथ रमाबाईच्या स्मृतीना अर्पण केलेला आहे. अशा बाबासाहेबांच्या रामूचे वास्तव्य सोलापूरच्या भूमीत होते. निंगाप्पा ऐदाळे यांनी त्यांची सेवा केलेली होती. ही गोष्ट अंबेडकरी चलवळीच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाची असून बाबासाहेब आणि निंगाप्पा ऐदाळे यांच्यातील ऋणानुबंधाची साक्ष यातून मिळते.

सोलापूरमध्ये आल्यानंतर निंगाप्पा ऐदाळे यांनी सोलापूरातील जिवाप्पा ऐदाळे यांच्याबरोबर सामाजिक कार्यात सहभाग घ्यावयास सुरुवात केली. विशेषत: बहिष्कृत समाजाच्या राजकीय, शेक्षणिक प्रगतीसाठी त्यांनी केलेले कार्य अतिशय महत्त्वाचे आहे. जिवाप्पा ऐदाळे हे सोलापूर नगरपालिका, जिल्हा लोकल बोर्डातील राजकीय कार्यात सक्रीय होते. निंगाप्पांनाही त्यांनी यामध्ये सामावून घेतले. १९२६ मध्ये सोलापूर जिल्हा लोकल स्कूल बोर्डाची निवडणूक झाली. त्यामध्ये निंगाप्पा शंकर ऐदाळे यांची निवड अस्पृश्यतर्फे असलेल्या एका जागवर करण्यात आली. ^{१५} निंगाप्पा ऐदाळे हे बाबासाहेबांचे निष्ठावान तर होतेच त्याबरोबर आपल्या अस्पृश्य समाजाविषयी त्यांचा मनात प्रामाणिक तळमळ होती. सामाजिक कार्यात त्यांचा सहभाग होता. समाजातील शिक्षित माणसर्वाविषयी त्यांना आदर वाटत होता. सोलापूर जिल्ह्यातील पहिले दिलित शिक्षक म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या गोविंद गोपाळ कांबळे यांच्या निधनाची बातमी त्यांनी दि. १६ ऑगस्ट १९२९ च्या बहिष्कृत भारतमध्ये दिलेली होती. त्यामध्ये ते लिहितात, कल्विण्यास अत्यंत वाईट वाटते की केम येथील शिक्षक के. गोविंद गोपाळ कांबळे हे ता. ८-८-२९ रोजी आपल्या राहत्या गाबी स्वर्गवारी झाले. कांबळे हे सोलापूर जिल्ह्यातील अस्पृश्य वर्गातील पहिले शिक्षक असून पुणे ट्रेनिंग कॉलेज मध्येही प्रवेश करणारे पहिले गृहस्थ होत. त्यांचे कॉलेजातील शिक्षण थर्डइयर पर्यंत झाले होते. त्यांच्या हाताखाली पुष्कळ अस्पृश्य विद्यार्थी शिकून तयार झालेले आज सोलापूर जिल्ह्यात शिक्षकांचे काम करीत आहेत. अस्पृश्य वर्गांचे सुपरवायझर नेमावे म्हणून वेळोवेळी सभांतून पास झालेल्या ठरावप्रमाणे काही वर्ष ते पुणे, सातारा व सोलापूर ह्या जिल्ह्यात एज्युकेशनल सुपरवायझर होते. त्यांची शिकविण्याची शैली फार उच्च दर्जाची होती. त्यांच्यासारखा शिक्षक अस्पृश्य वर्गात विरळा. ते आपले शिक्षकाचे काम संभाळून फावळ्या वेळात लोकहिताची कामे करीत असत. ते फार धार्मिक होते. पंद्रपूरच्या वारीला ते नेमाने जात असत. ज्ञानेवरीचे ते मोठे भक्त होते. ईश्वर त्यांच्या आत्मास शांति देवो. आपला निं.श. ऐदाळे ^{१६} वरील मजकुरातून निंगाप्पा ऐदाळे यांच्या व्यक्तिमत्त्वातील सामाजिकता आपल्या लक्षात येते. आपल्या समाजातील कर्तवगार व्यक्तीच्या विषयी त्यांच्या मनात अपार करुणा होती. वास्तविक दुस-यांचे मोठेपण मान्य करुन ते व्यक्त करणारी माणसेच माटी असतात. हा विचार लक्षात घेता निंगाप्पा ऐदाळे यांचे मोठेपण आपल्याला दृष्टिपथास येते.

डॉ.बाबासाहेब अंबेडकर यांच्या सहवासातील त्यांचे कार्य अतिशय महत्त्वाचे आहे. १९३७ असेंबलीच्या निवडणूका जाहीर झाल्या. बाबासाहेबांनी आपल्या स्वतंत्र मजूर पक्षाच्या वर्तीने १७ उमेदवार उपे केले. सोलापूरमध्यून जिवाप्पा सुभाना ऐदाळे यांना बाबासाहेबांनी उपे केले होते. त्यामुळे सोलापूरमध्यूल काही अस्पृश्य समाजातील बाबासाहेबांचे कार्यकर्ते नाराज झालेले होते. त्यामुळे सोलापूर भागात प्रचार दौरा बाबासाहेबांनी निश्चित केलेला होता. दि. २४ जानेवारी १९३७ रोजी बाबासाहेब सोलापूरला आले. प्रथम शहरात त्यांची सभा झाली. त्यानंतर मंदूप, वळसंग, बार्सी, कुर्डवाडी, टेंपूरी, करमाळा येथे सभा घेऊन ते कर्जतमार्ग रवाना झाले. कुर्डवाडी येथील सभेचे आयोजन निंगाप्पा ऐदाळे आणि तेथील अस्पृश्य समाजाच्या नेते मंडळींनी केलेले होते. याचा वृत्तांत जनताच्या ६ व १३ फेब्रुवारी १९३७ च्या अंकात आलेला आहे. डॉ.बाबासाहेब अंबेडकर लेखन आणि भाषणे खंड १८, भाग २ मध्ये यांची सलग मांडणी दिलेली आहे. कुर्डवाडीच्या सभेच्या वृत्तांत पुढीलप्रमाणे, येथे जिल्हा बोर्डाचे मैंबर श्री. शंकर रिकीवे (आडनाव निंकंबे असावे) कॉंडीराम कांबळे, निंगाप्पा कुमार (निंगाप्पा यांच्या वडिलांचे नाव शंकर होते) ऐदाळे, सांगोळकर, बंदसोडे, खंडेराव मिस्त्री, भाऊसाहेब कांबळे, केसकर वगैरे मंडळीनी श्री. हिरालाल थिएटर शृंगारून सर्व प्रकारची जयत तयारी ठेवली होती. श्री. बाळकृष्ण ऐदाळे (बाळकृष्ण हे निंगाप्पा ऐदाळे यांचे थोरले चिरंजीव आहेत. त्यांचा जन्म १९१२ रोजी झाला. ते कुर्डवाडी येथे रेल्वेमध्ये नौकरीस होते. त्यांनी आंबेडकरी चलवळीत समाजोपायी कार्य केलेले आहे. त्यांचे स्वागतपर विस्तृत भाषण झाल्यावर बाबासाहेबांनी सोलापूरप्रमाणे अर्थात तास भाषण केले व ऐदाळे यासच मते देण्याची कबुली लोकांनी दिल्यानंतर हारतुरे होऊन बाबासाहेब टेंथूणीकडे रवाना झाले. ^{१७} वरील वृत्तांत अतिशय महत्त्वाचा आहे. डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर यांनी सोलापूरचा प्रचार दौरा यशस्वीपणे पार पाडला. ही निवडणूक अंबेडकरी चलवळीच्या इतिहासातील क्रांतिकारक निवडणूक ठरली. बाबासाहेबांच्या स्वतंत्र मजूर पक्षाचे १७ पैकी १४ उमेदवार निवडूनक आले. सोलापूरातून जिवाप्पा ऐदाळे ७६६२ मते घेऊन विजयी झाले. बाबासाहेबांच्या अविरत कष्टाचे ते फलित होते. त्याबरोबरच सोलापूर जिल्ह्यातील निंगाप्पा ऐदाळे यांच्या सारख्या कार्यकर्त्यांचे हातभार त्यास लागलेला होता. हे आपण कृतज्ञपणे समजून घ्यावयास हवे.

सोलापूर जिल्ह्यात बाबासाहेबांचे जे निष्ठावान कार्यकर्ते होते. त्यामध्ये निंगाप्पा व जिवाप्पा ऐदाळे यांच्याबरोबरच हरिभाऊ तोरणे हे एक अंबेडकरी शिलेदार आहेत. त्यांना बाबासाहेबांनी काही पत्रे पाठविलेली असून त्या पत्रांमध्ये निंगाप्पा ऐदाळे यांची नामोल्लेख आलेला आहे. बाबासाहेब आणि निंगाप्पा यांच्यात काही पत्रव्यवहार झाल्याचे त्यामध्ये नॉंदविलेले दिसते. मात्र हा पत्रव्यवहार आज उपलब्ध होत नाही. तरीसुध्दा हरिभाऊना बाबासाहेबांनी पाठविलेल्या पत्रावरुन बाबासाहेब आणि निंगाप्पा ऐदाळे यांच्यातील ऋणानुबंध आपल्या लक्षात येतात. ता. १४ - १२ - १९२८ रोजी हरिभाऊना पाठविलेल्या पत्रावर बाबासाहेब लिहितात, आपण रा. निंगाप्पा याजकडे पाठविलेल्या लेखाची प्रत वाचली. लेख चांगला व मुद्रेसूद वरला

आहे. रा. निंगाप्पा यास त्या मुर्ख कांबळ्याने निक्षकक (शब्दाती क्ष हे अस्पष्ट आहे) हराम म्हटल्या बदल मला अतिशय कोप वाटतो. व अस्पृश्यता निवारकाने निंगाप्पा यांज कडून एखादा लेख आल्यास छापील असे मला सांगितलेले आहे. ^{१४} वरील पत्रातून बाबासाहेब आणि निंगाप्पा यांची भेट होताना दिसते. दुसरी गोष्ट म्हणजे निंगाप्पांना कोणी वाईट म्हटल्याचे ऐकून बाबासाहेब त्यावर राग व्यक्त करतात. यावरुन त्यांचा निंगाप्पावरील विश्वास, प्रेम, आपुलकी दिसते. दि. २९ - ८ - १९२७ रोजीच्या पत्रात बाबासाहेब हरिभाऊना लिहितात की, निंगाप्पाला येण्याविषयी लिहीत आहे. तसेच दि. १६ - ११ - १९२८ या पत्रातही बाबासाहेब लिहितात, निंगाप्पा ऐदाळे (बाबासाहेबांनी ऐदाळे असे लिहिलेले नाही) याजकडून आपण बरे असल्याची बातमी त्यांच्या एका पत्रातून आलेली होती. वरील पत्रांवरून बाबासाहेब आंबेडकर व निंगाप्पा ऐदाळे यांच्यातील पत्रव्यवहाराची साक्ष मिळते. बाबासाहेबांचा पत्रव्यवहार वाचताना त्यांच्या सुंदर मराठी हस्ताक्षरांचे दर्शन घडते. त्यातील आपुलकीचे शब्द, प्रसंगी कठोरपणे मांडलेले समाजचिंतनही प्रत्ययास येते. हा चळवळीचा ऐतिहासिक दस्तावेजच आहे.

एकूणात निंगाप्पा शंकर ऐदाळे हे आंबेडकरी चळवळीतील एक महत्वाचे शिलेदार होते. त्यांनी अस्पृश्य बांधवांच्या शाळांमध्ये, बांडगमध्ये शिक्षक व बांडगाचे सुप्रिटेंट्ट म्हणून कार्य केले. त्यांना राजर्षी शाहू महाराज आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या महापुरुषांचा सहवास लाभला. फुले-शाहू-आंबेडकर यांनी निर्माण केलेल्या समतावादी विचारकांतीचे ते साक्षीदार ठरले. त्यावरोबरच आपल्या कार्यानिष्टेतून, समाजनिष्टेतून त्यांनी आंबेडकरी चळवळीला मूलभूत योगदान दिलेले आहे. म्हणूनच आंबेडकरी शिलेदार निंगाप्पा ऐदाळे यांचे व्यक्तित्व आणि कार्यकर्तृत्व अविष्यरणीय असून आंबेडकरी चळवळीला त्यांनी दिलेले योगदान कदापिही विसरता येणारे नाही. अशा आंबेडकरी शिलेदाराचा मृत्यु कधी झाला याविषयी नोंद मिळत नसली तरी सदर लेखकास निंगाप्पा ऐदाळे यांचे चिरंजीव बाळकृष्ण ऐदाळे यांच्या कुर्डवाडी येथील घरी मिळालेल्या वरील फोटोवर १४-१-१९३३ अशी तारीख लिहिलेली आहे. कोणत्याही फोटोच्याखाली जन्म व मृत्युची तारीख दिलेली असते. या अर्थाने सदरची तारीख निंगाप्पा शंकर यांच्या निधनाची असावी. असे वाटते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या निष्ठावान सहकाऱ्यांमध्ये निंगाप्पा ऐदाळे यांचे व्यक्तिमत्त्व आणि कार्य अतिशय महत्वाचे असून डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीतील ते आघाडीचे शिलेदार आहेत. हा इतिहास आपण विरुद्ध चालणार नाही.

संदर्भ व टिप्पा :

१. दि.५ सप्टेंबर, २०१७ रोजी संतोष ऐदाळे यांच्या मदतीने निंगाप्पा शंकर ऐदाळे यांचे थोरले चिरंजीव बाळकृष्ण ऐदाळे यांच्या पत्नी सुभद्रा ऐदाळे यांची मुलाखत सोलापूर येथील विजापूर रोड, माशाळ वस्ती या ठिकाणी त्यांच्या मुलाच्या घरी घेतली. त्या साधारणत: ७५ ते ८० वर्षे व्याच्या आहेत. त्यांच्याकडे कुर्डवाडीला निंगाप्पा ऐदाळे यांचा फोटो असल्याचे यादिवरी त्यांनी सांगितले. संतोष ऐदाळे हे बाळकृष्ण ऐदाळे यांच्या मुलाचे चिरंजीव आहेत. त्यांच्या मदतीनेच निंगाप्पा ऐदाळे यांचा फोटो मिळू शकला.
२. [www://virashine.com/index.php/महर्षी विडुल रामजी शिंदे समग्र वाड्यम्](http://virashine.com/index.php/महर्षी विडुल रामजी शिंदे समग्र वाड्यम्), APPENDIX- G, Depressed Classes Mission Society of Indian Poona Branch First Half yearly Report (June १९०८ - December १९०८)
३. वसंत मून (संपादक प्रथम आवृत्ती) प्रा. हरी नरके (द्वितीय आवृत्ती), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बहिष्कृत भारत आणि मूकनायक, प्रकाशक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महात्मा फुले आणि राजर्षी शाहू चरित्र साधने प्रकाशन समिती, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, द्वितीय आवृत्ती २००८, पृ.३४०(८).
४. ततैव, पृ. ४२० (६) व ४२१ (७)
५. वसंत मून, हरी नरके, अशोक गोडघाटे, म.ल.कासारे, एन.जी. कांबळे संपादित प्रथमावृत्ती, अविनाश डोळस संपादित द्वितीयावृत्ती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लेखन व भाषणे, खंड १८ भाग १, प्रकाशक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र, साधने प्रकाशन समिती, शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन, २०१६, पृ. ८.
६. वसंत मून (संपादक प्रथम आवृत्ती) प्रा. हरी नरके (द्वितीय आवृत्ती), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बहिष्कृत भारत आणि मूकनायक, उ. नि. पृ. ३९० (१०)
७. डॉ.रमेश जाधव, लोकराजा शाहू छत्रपती, सुरेश एजन्सी पुणे, दुसरी आवृत्ती जून २००२, पृ. ३५७
८. गंगूबाई ऐदाळे, लढा आयुष्याशी (आत्मकथन-शब्दांकन योगीराज वाघमारे) प्रकाशक डी.एस.साकंत, अ-३०१, पुण्यराग को. ऑफ हौसिंग सोसायटी, पोखरण रोड नं. १, समता नगर, ठाणे- ४००६०६, प्रथम आवृत्ती १५ फेब्रुवारी २००९, पृ.६१.
९. चांगदेव भवानराव खेरमोडे, डॉ.भीमराव रामजी आंबेडकर चरित्र, खंड २, सुगावा प्रकाशन, पुणे, तृतीय आवृत्ती २००३, पृ. ९५-९६
१०. विडुल रामजी शिंदे, माझ्या आठवणी व अनुभव, प्रकाशक शुभदा सारस्वत प्रकाशन, पुणे, दुसरी आवृत्ती १९९९ (शाश्वत साहित्यमाला आवृत्ती) पृ.३४१.
११. धनंजय कीर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र, पॉयुलर प्रकाशन, मुंबई, पाचवी जनआवृत्ती १४ एप्रिल २०१६, पृ.५०.
१२. चांगदेव भवानराव खेरमोडे, खंड २, उ.नि., पृ.१२१
१३. ततैव, खंड २, पृ. ८५
१४. गंगूबाई ऐदाळे, उ.नि.पृ. ६२
१५. काकडे रामचंद्र, कल्पतरु व आनंदवृत्त- वर्तमानत्र, दि. २१ जून १९२५ अंकातील बातमी, पृ. ३
१६. वसंत मून (संपादक प्रथम आवृत्ती) प्रा. हरी नरके (द्वितीय आवृत्ती), डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बहिष्कृत भारत आणि मूकनायक, उ. नि. पृ. ३१० (८)
१७. वसंत मून, हरी नरके, अशोक गोडघाटे, म.ल.कासारे, एन.जी. कांबळे संपादित प्रथम आवृत्ती, अविनाश डोळस संपादित द्वितीय आवृत्ती, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लेखन व भाषणे, खंड १८ भाग २, प्रकाशक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र साधने प्रकाशन समिती, शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन, २०१६, पृ. १४.

१८. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी हरिभाऊ तोरणे यांना दि. १४ -१२ - १९२८ रोजी पाठविलेले पत्र माझ्याजवळ झेरॉक्स रुपात उपलब्ध आहे. ते आणि इतर काही पत्रे मला हरिभाऊ तोरणे यांचे चिरंजीव रमाकांत तोरणे यांनी दिलेली पत्रे आहेत.